

ישראל והתפוצה היהודית מנקודת מבט השוואתית כלל-עולמית

פרופ' גבי שפר

כאמור בכותרת הכוונה המרכזית של המאמר היא לבחון את התפוצה היהודית ואת יחסיה עם ישראל מנקודת מבט השוואתית עם תפוצות אחרות, לא יהודיות. הדברים הבאים מכוונים לפרט ולהבהיר מדוע חשוב לדון בתפוצות בכלל ובתפוצה היהודית בפרט בדרך השוואתית זו; להציג את הגישות התיאורטיות העיקריות ואת הממצאים המעשיים לגבי מופע התפוצות בכלל; להציג הגדרה קצרה של מופע התפוצות וכן פרופיל מלא יותר של התפוצות האתנו-לאומיות, כמו התפוצה ההודית, הארמנית והיהודית; לטעון כי בהיבטים לא מעטים התפוצה היהודית תואמת לפרופיל הזה; לבחון כמה שאלות שנויות במחלוקת לגבי התפוצה היהודית; להציע כמה מסקנות ותובנות לגבי התפוצות בכלל והתפוצה היהודית בפרט; ולהציג רשימה קצרה של ביבליוגרפיה לקריאה נוספת על תפוצות בכלל ועל התפוצה היהודית בפרט.

א. הנושא והדרך להבנתו

● מדוע חשוב ללמוד וללמד את מופע התפוצה היהודית מנקודת מבט השוואתית

במשך מאות שנים רווחה האמונה כי התפוצה היהודית¹, שהוגדרה כ"גלות" והתפוצה היוונית בעולם העתיק היו התפוצות היחידות. מי שיבדוק את המילונים המפורסמים שהתפרסמו עד לשנות השישים של המאה העשרים ייווכח כי הגדרת המונח "תפוצה" התייחסה בעיקר למקרה היהודי ורק במידה מסוימת למקרה היווני בעת העתיקה. תפיסות דומות נמצאו גם במחקרים שנעשו בעבר על המופע הזה. יתר על כן, רוב היהודים בישראל ויהודים רבים בתפוצה האמינו ועדיין מאמינים כי התפוצה היהודית הייתה והינה ייחודית ואין דומה לה. אמנם נכון שכמו כל המערכות החברתיות-פוליטיות, כך גם כל אחת מהתפוצות האתנו-לאומיות המאורגנות, ובכללן התפוצה היהודית, הן במידה מסוימת תופעות ייחודיות.

1 ראוי להשתמש במונח "תפוצה יהודית" ולא "התפוצות היהודיות" כיוון שהתפוצה הזו כולה היא ישות אתנו-לאומית-דתית אחת המורכבת מיחידות חברתיות-פוליטיות היושבות דרך קבע במדינות מחוץ לישראל.

אולם אם בוחנים בעיניים פקוחות את המופע, ללא אותה אמונה שטבועה עמוק בדבר הייחודיות של התפוצה היהודית, מסתבר כי גם אם יש לתפוצה זו כמה מאפיינים ייחודיים, הרי שמבחינות רבות היא דומה מאוד לתפוצות אתנו-לאומיות-דתיות אחרות. יתר על כן, היום, עם הגידול הרב מאוד במספר התפוצות המאורגנות בעולם, שמקיימות קשרים עם מדינות המוצא שלהן, ועם הגידול במספר חברי התפוצות ששומרים על קשרים עם מדינות המוצא, ברור כי התפוצה היהודית אינה יחידה וכי קשריה עם ישראל אינם בלעדיים. תפוצות רבות מאוד, כגון התפוצה הסינית, היפנית והאלבנית, מקיימות קשרים הדוקים עם ארצות המוצא שלהן, ובמקביל גם מדינות המוצא מקיימות קשרים עם התפוצות שלהן.

המופע המורכב והחשוב הזה של התפוצות לא רק שאינו מוכר היטב לרוב האנשים ברחבי העולם ובישראל, אלא שהוא גם לא נחקר עד תום. למעשה המחקר השיטתי של המופע הזה התחיל רק בשנות השמונים של המאה העשרים. מאז חלה התקדמות בידע המצוי על מופע התפוצות בכלל ועל התפוצה היהודית בפרט, אבל כאמור, המחקר האמפירי, האנאלטי והתיאורטי עדיין לא מוצה. לכן, בגלל חוסר הידיעה המקיפה והמעמיקה בדבר המופע כולו ובגלל העלייה המשמעותית מאוד בחשיבות התפוצות, כולל התפוצה היהודית, חשוב לחקור וללמוד עוד את המופע המורכב הזה.

מצבה של התפוצה היהודית ודמיונה לתפוצות אתנו-לאומיות-דתיות אחרות מתחוויר אם בוחנים בתשומת לב את המאפיינים העיקריים של התפוצה הזו על פי הגדרות ודיוקנים/פרופילים נאותים של כלל התפוצות האתנו-לאומיות. בחינה כזו אפשרית עתה לאור הגידול בספרות האקדמית והתקשורתית על נושא התפוצות.

בהקשר הזה, הטענה המרכזית במאמר זה היא כי אפשר וצריך להחיל דיוקן/פרופיל קולקטיבי על התפוצות בכלל גם על התפוצה היהודית. על פי בחינה כזו יסתבר כי התפוצה היהודית דומה לתפוצות אחרות לא רק מההיבט של הסיבות ליצירתה של התפוצה או מנקודת הראות הארגונית-מבנית, אלא גם מנקודות המבט של הזהות וההזדהות של חבריה, ההרכב הדמוגרפי שלה ודפוסי ההתנהגות של הארגונים ושל הפרטים. יתר על כן, בפני התפוצה היהודית ניצבות עכשיו סוגיות ודילמות דומות לאלה הניצבות בפני תפוצות אתנו-לאומיות-דתיות אחרות, כמו התפוצות הארמנית, האלבנית, המקסיקנית והרוסית. לפיכך, כאמור, יש צורך ואפשרות ללמוד לא מעט מהתובנות העולות מהמחקרים התיאורטיים ובעיקר התיאורטיים-ההשוואתיים של התפוצות בכלל וכן מהשוואה בין התפוצה היהודית ותפוצות דומות אחרות בפרט.

המספרים ההולכים וגדלים של התפוצות ושל חבריהן אינן התופעה היחידה הקשורה לעליית חשיבותן של הישויות האלה. בכמה ובכמה תחומים ממלאים התפוצות וחבריהן, ובכללם גם

התפוצה היהודית, תפקידים חשובים מאוד הן בארצות המוצא שלהן והן בארצות שבהן הם מתגוררים דרך קבע¹. כך, למשל, בתחום התרבות הפכו התפוצות לגורם חשוב ותורם הרבה לפיתוח התרבות בארץ המוצא על ידי העברת תכנים תרבותיים מהארצות המארחות שבהן הם מתגוררים. דבר דומה מתרחש גם בכיוון ההפוך, כלומר בארצות המארחות הם תורמים רבות להעשרת התרבות המקומית. לדוגמה, חברי התפוצה היוונית באוסטרליה תורמים לתעשיית הסרטים שם, חברי התפוצות מארצות אמריקה הדרומית תורמים למוזיקה ולספרות בארצות הברית וחברי התפוצה הסינית במדינות רבות תורמים מרכיבי תרבות רבים שלהם, כמו ספרות, שירה, ציור ומאכלים, לארצות המארחות.

מבחינה פוליטית-דיפלומטית התפוצות מגלות מעורבות רבה מאוד בהשתתפות במוסדות הפוליטיים, בשתדלנות בארצות המארחות ובניסיונות השפעה על המתרחש בתחום הזה בארצות המוצא שלהן. במקרים רבים, כמו למשל במקרה של התפוצות הרוסית, הקובנית והאלבנית, הם מנסים להשפיע על תהליכי דמוקרטיזציה במדינות המוצא שלהן. בתחום הכלכלי התפוצות מעבירות סכומי עתק בשווי של עשרות מיליארדי דולרים כל שנה למדינות המוצא. בשנים האחרונות התפוצות, כמו התפוצה התורכית בגרמניה ובשוודיה, והתפוצות המקסיקנית והפיליפינית, משקיעות במדינות המוצא. התפוצות מספקות לארצות המוצא שלהן ידע ומומחים בתחומים שונים כגון התפוצה היהודית והתפוצה האיראנית. כמו-כן יש למעורבות הזאת גם היבטים שליליים, למשל השתתפות בארגוני פשע. התפוצות משתתפות בארגוני פשע שבסיסם בארצות המוצא ולפעמים הן תומכות בטרור המתבצע על ידי חבריהן, כמו למשל בתפוצה הקולומביאנית, האיטלקית ובמידה מסוימת גם בתפוצה היהודית והישראלית. לבסוף, בהקשר זה, יש תופעה של שיבת חברי תפוצות, כמו התפוצה האירית, היפנית, הסינית והתורכית, לארצות המוצא שלהן. כלומר, התפוצות אכן משחקות תפקידים נכבדים בתחומים רבים. גם התפוצה היהודית ממלאה תפקידים דומים ביחסיה עם ישראל ועם המדינות המארחות.

● מדוע חיוני להבחין בין סוגי "אחרים" שונים ובין תפוצות שונות

כמו ברוב הדיונים במופעים פוליטיים-חברתיים אחרים, כגון במופעי המדינות הדמוקרטיות, המדינות המפותחות, ארגונים חברתיים וכיוצא באלה, כך גם בדיון במופע התפוצות ישנה נטייה חזקה מאוד להכליל את כל מי שקשור לכאורה למופע הזה בקטגוריה אחת. אימוץ גישה זו יכול אמנם לגרום לפופולריות של הגדרה מסוימת ולנוחיות של הדיון והמחקר במופע,

1 להלן במקום השימוש ב- "ארצות שבהן הם מתגוררים דרך קבע" ייעשה שימוש במונח המקובל בספרות העוסקת בתפוצות "ארצות מארחות".

אך גישה זו, הגורמת להכללת כל "האחרים" או "הזרים" בקטגוריה אחת, גורמת גם לאי רגישות ולאי הבנה מעמיקה של המופע שבו אנחנו עוסקים ולאי הבנה לגבי מצבן של תפוצות ספציפיות. כבר נרמז למעלה שבגלל הגידול הרב של מספרי התפוצות ושל מספרי חברי התפוצות והחשיבות הגדלה שלהן ושל חבריהן, הן הפכו למופע מורכב מאוד, רב-ממדי, הכולל ישויות רבות ושונות.

הניתוח במאמר זה מתבסס על הנחת היסוד כי התפוצה היהודית דומה לתפוצות אתנו-לאומיות-דתיות (כמו התפוצה היוונית, הארמנית, המקסיקנית והפולנית), ולא לתפוצות אידיאולוגיות (כמו "התפוצה המרכזיסטית" בזמנו, או כמו ה"ירוקים" היום), או לתפוצות דתיות "טהורות" (כמו הדת הנוצרית בזמנו והאיסלם בימינו), או לתפוצות מקצועיות (כמו ארגון "רופאים לא גבולות", "קהילת ההיי-טק" וכו') ואחרות הדומות להן.¹ המאפיין העיקרי המבחין בין שני סוגי התפוצות האלה הוא שתפוצות אתנו-לאומיות-דתיות נוצרות על ידי הגירה של בני אדם המשתייכים לאותן קבוצות אתנו-לאומיות-דתיות, ואילו התפוצות האחרות נוצרות על ידי נפישות של רכיבים אידיאולוגיים, דתיים ומקצועיים, המאומצים על ידי קבוצות של בני אדם ממוצא אתנו-לאומי שונה והופכים אותם, כביכול, לתפוצה אחת. בתפוצות כאלה נכללים גם פרטים וקבוצות שמעולם לא היגרו מארצות המוצא שלהן ואילו בקטגוריה הראשונה נכללות ישויות של אנשים בני אותו רקע אתנו-לאומי-דתי, שהם בעצמם או אבותיהם היגרו בשלב מסוים מארצות המוצא שלהן.

בניגוד למה שנאמר בחלק מהפרסומים האחרונים על מופע התפוצות, ברור שהתפוצה היהודית איננה מופע חדש. מקורותיה של התפוצה היהודית הם בעת העתיקה. ראשית התפוצה לא הייתה בבבל כתוצאה מחורבן הבית הראשון והגליית היהודים מארץ ישראל, אלא עוד בתקופות קודמות יותר וכתוצאה מהגירה מרצון של העברים מארץ כנען. שוב, התפוצה היהודית איננה ייחודית מבחינה זו. גם התפוצות הסיניות, ההודית והארמנית נוצרו עוד בעת העתיקה ולא רק כתוצאה מהגלייה.

בהקשר הזה חשוב להבחין בין תפוצות שנוצרו בעת העתיקה ובימי הביניים ובין תפוצות מודרניות ותפוצות חדשות שנמצאות עתה בתהליכי התהוות ארגונית. אולם, למרות ההבדלים בגיל ובאופי התפוצות האלה, יש ביניהן דמיון רב.

באופן כללי התפוצות העל-לאומיות אינן קשורות למדינה. זה המצב לגבי הירוקים, הקתולים וקבוצות של אקדמאיים שמפוזרות במדינות שונות. יחד עם זאת, גם לא כל התפוצות האתנו-לאומיות-דתיות קשורות למדינות-לאום. לכן צריך להבחין בין תפוצות שאינן קשורות למדינות-

1 בחלק מהספרות המחקרית נקראות תפוצות אלה "תפוצות על-לאומיות", ועל כך ראו להלן.

לאום ותפוצות הקשורות למדינות-לאום. הסיבה לצורך בהבחנה הזו היא שכמה תפוצות, כמו התפוצות הפלשתינית, הכורדית והבסקית, אמנם קשורות לארץ הנחשבת על ידן כמולדת, אלא שבארץ זו שולטים גורמים אתנו-לאומיים אחרים. במקרים רבים חברים בתפוצות שאינן קשורות למדינות-לאום יפעלו כדי לסייע לבני הלאום שלהם במולדת להגיע למצב שבו הם יוכלו להכריז על הקמת מדינת-לאום ואחר כך יסייעו גם לקיים אותה. כידוע, עד שנת 1948 גם התפוצה היהודית לא הייתה קשורה למדינת-לאום אלא לארץ שנחשבה כמולדת, והתפוצה מילאה תפקיד מרכזי מאוד בהקמתה של ישראל כמדינה ריבונית. לאחר הקמתה של ישראל הפכה התפוצה היהודית לתפוצה הקשורה למדינת-לאום, בדומה לתפוצות אחרות כאלה, ומאז חלו וחלים שינויים ביחסי ישראל והתפוצה.

בראשית המאה העשרים נוצר מצב שבו ההגירה החוקית והבלתי חוקית הפכו להיות קלות יותר מאשר בעבר בגלל התפתחות אמצעי התקשורת והתחבורה למיניהם. קלות יחסית זו ושינויים מסוימים ביחס של מדינות דמוקרטיות למהגרים, כמו יחסן של מדינות סקנדינביה למהגרים, מאפשרים: יצירת תפוצות חדשות; חיזוק תפוצות ותיקות, כמו התפוצה היוונית, הפולנית והארמנית; התעוררות של תפוצות רדומות, כמו התפוצות הסקנדינביות בארצות הברית; ומעברים של חברי תפוצות ממדינה מארחת אחת לאחרת, כמו למשל תורכים שהיגרו ממרכז אירופה לצפונה. זה גם המצב של התפוצה היהודית - כך לדוגמה, יהודים רבים מברית המועצות לשעבר היגרו בסוף המאה העשרים ובראשית המאה העשרים ואחת למדינות מארחות אחרות. המקובלות הגדלה והולכת של התפוצות הוותיקות והחדשות במדינות דמוקרטיות והביקוש לכוח אדם הביאו להקמת תפוצות חדשות ולגידול בתפוצות קיימות במדינות כאלה. בין היתר, כתוצאה מתהליכים כאלה גם התפוצה היהודית מתרכזת במדינות דמוקרטיות. וכך, כיום כמעט שלא נותרו יהודים במדינות שאינן דמוקרטיות או שאינן עוברות תהליכי דמוקרטיזציה.

כאמור, יש הכרח להתייחס לכל התפוצות כאל ישויות הטרוגניות מאוד. כל התפוצות, כולל התפוצה היהודית, ניצבות בפני שאלות קשות בנושאים שקשורים בהתבוללות, בעיקר של צעירים, ובצורך והיכולת להשתלבות (אינטגרציה) מלאה או חלקית בארצות המארחות.

התוצאה של כל התהליכים האלה היא שהתפוצות הפכו למופע חשוב ברמה המקומית (בייחוד ברמה של ערים גלובליות או של ערים גדולות שבהן יש ביקוש לכוח אדם ופתיחות יחסית לקבלת מהגרים) ברמה המדינתית במדינות המארחות וגם במדינות המוצא, גם ברמה האזורית הבינלאומית, כמו האיחוד האירופאי, האו"ם, הפוליטיקה והכלכלה העולמית.

ב. הגדרה ודיוקן / פרופיל של תפוצות, כולל התפוצה היהודית

● הגדרה קצרה של המושג תפוצות

לצורך הבהרה והבנה של מופע התפוצות יש המעדיפים הגדרה קצרה וממצה. להלן הגדרה כזו:

תפוצות הן קבוצות מיעוטים אתניים-לאומיים, שמקורן בהגירה של אנשים המתגוררים דרך קבע בארצות מארחות, אבל שומרות על מרכיבי הזהות האתנו-לאומית ומעורבות במשולש היחסים תפוצה-מולדת-ארץ מארחת.¹

קל להבחין שההגדרה הקצרה הזו חלה על תפוצות רבות, כולל התפוצה היהודית. אבל משום שמופע התפוצות הפך, כאמור, למורכב מאוד והגדרות קצרות כאלה הן שנויות במחלוקת, יש צורך בדיוקן/פרופיל מורחב יותר של התפוצות, החל גם על התפוצה היהודית. בהמשך המאמר יש פירוט של הפרופיל הזה.

● דיוקן של התפוצות האתנו-לאומיות-דתיות, כולל התפוצה היהודית²

ברוח הדברים שלעיל, להלן כמה מאפיינים עיקריים של הדיוקן הקולקטיבי של רוב התפוצות האתנו-לאומיות-דתיות הקיימות עכשיו. כפי שיודגם, מאפיינים אלה חלים גם על התפוצה היהודית ומסבירים את הדמיון בינה ובין תפוצות אתנו-לאומיות אחרות.

כמו תפוצות אתנו-לאומיות אחרות גם התפוצה היהודית נוצרה על ידי הגירה רצונית וכפויה.

כאמור, אפיון זה חל על התפוצה היהודית עוד מראשיתה בעת העתיקה. לא כל יהודי התפוצה היהודית החל מהעת העתיקה הוגלו מארץ ישראל, חלקם היגרו משם מרצונם;

ההחלטות להשתקע דרך קבע בארץ המארחת התקבלו ומתקבלות רק אחרי שהמהגרים, כולל המהגרים היהודים, הגיעו ומגיעים, התיישבו ומתיישבים, ונקלטו ונקלטים בארצות המארחות, וזאת ללא קשר הכרחי לנסיבות שהניעו אותם להגר (כלומר, הדברים אמורים גם לגבי מהגרים מרצון וגם לגבי מהגרים שהוגלו מארצותיהם).

בדרך כלל ההחלטות מתקבלות אחרי שהמהגרים מכירים במידה זו אחרת את המתרחש בארצות המארחות. שוב, דברים דומים מתרחשים לא רק בתפוצה היהודית, לדוגמה, דבר כזה קורה לישראלים שמהגרים מחוץ לישראל ולחברים בתפוצות אחרות כמו המקסיקנים, הלבנונים וכו';

1 לדין בהגדרות בכלל ולהגדרה כזו ראו, Sheffer, 1986, pp3-8

2 ראו Sheffer, 2006, chapter 3

חברי תפוצות וגם חברי התפוצה היהודית עוזבים לעיתים את הארץ המארכת הראשונית ועוברים לארצות מארחות חדשות.

לדוגמה, דבר זה קרה למקסיקנים שהגרו לראשונה לארצות נוספות, כמו קנדה, ולחברי התפוצה היהודית מדרום אפריקה שרבים מהם עברו לאוסטרליה, ומוכן שזה קרה גם ליהודי ברית המועצות לשעבר שהיגרו תחילה למדינות מרכז ומערב אירופה ועברו אחר כך לארצות הברית ולקנדה;

רק לאחר התיישבות קבע של מהגרים בארצות המארחות הם שקלו ושוקלים אם ינסו להיטמע או רק להשתלב במדינות ובחברות המארחות, או להמשיך לקיים קשרים עם חברים אחרים ולהיות חברים מזוהים בתפוצה המאורגנת.

ההחלטות האלה מתקבלות לאור שיקולי המהגרים על אפשרות השיבה לארץ המוצא, על קשריהם עם ארץ המוצא ועם חברים אחרים בתפוצה, ועל המצב במדינות המארחות והיחס שמדינות וחברות כאלה מגלות כלפי המהגרים וחברי התפוצות. כך לדוגמה, מהגרים מקובה, מוונצואלה ומארצות אמריקה הלטינית והדרומית מקבלים את ההחלטות בדרך זו;

רק אחרי שהם מחליטים להישאר בארץ המארכת דרך קבע או לתקופות ארוכות, כיחידים, כמשפחות וכקבוצות, הם גם מתוויים את האסטרטגיות העיקריות שלהם כלפי הארצות המארחות, כלפי מדינות המוצא האתנו-לאומי וכלפי קהילות אתנו-לאומיות-דתיות אחרות בארצות המארחות ובארצות אחרות;

כמו תפוצות אחרות, גם התפוצה היהודית נותרה כקבוצת מיעוט אתנו-לאומית-דתית בארצות המארחות. בהקשר זה חשוב לשים לב כי קשה להתייחס למהגרים שהפכו לרוב בארצות המושב שלהם כתפוצה, גם אם הם שומרים על קשרים ויחסים טובים עם ארץ המוצא. למשל, האנגלים שהיגרו לארצות הברית, לנוו-זילנד ולאוסטרליה.

למרות תהליכי הדמוקרטיזציה במדינות רבות והתגברות היחס האוהד לחברי תפוצות במדינות דמוקרטיות, במקרים רבים חברי התפוצות, כולל חברי התפוצה היהודית, נתקלים בעוינות ולעיתים גם באיבה מצד הקבוצות החברתיות הדומיננטיות בארצות המארחות אותם. דוגמאות אחרות ליחס כזה הן היחס בצרפת לחברי התפוצה המרוקנית והיחס לטורקים בגרמניה ואפילו בשוודיה.

בין היתר, נוצרו המתחים והעוינות האלה נוצרו על ידי דפוסי הנאמנות של חברי התפוצה לארץ המארכת ול"מולדת". כמו שאלות אחרות בתחום הזה גם שאלת הנאמנות של חברי

תפוצות היא מורכבת. אפשר להבחין ברצף של דפוסים שונים של נאמנות שחברי תפוצות מגלים - נאמנות חד צדדית למדינה המארחת או למדינות המוצא, נאמנות כפולה ונאמנות עמומה המשתמעת לשתי פנים. הדברים האלה חלים, למשל, על פלשתינאים החיים במדינות מארחות מחוץ למזרח התיכון, על קובנים החיים בארצות הברית וכמובן גם על יהודי התפוצה. בעוד שבמקרים מסוימים היהודים מואשמים בנאמנות כפולה לארצות המארחות אותם, הרי שבגלל השתנות היחס שלהם לישראל, היום רובם מגלים נאמנות עמומה ולא חד משמעית אליה.

הקשרים התרבותיים, החברתיים, הפוליטיים והכלכליים של חברי התפוצות לארצות המוצא שלהן מהווים שאלות חשובות שמעסיקות את רוב התפוצות המאורגנות כיום וכמובן שגם את התפוצה היהודית. סוגיה נוספת בהקשר הזה היא שאלת השיבה לארץ המוצא - "העלייה" במקרה היהודי-ישראלי. תופעת השיבה לארץ המוצא מעסיקה הלכה למעשה חברי תפוצות רבות, כמו היפנים (כ- 200.000 אנשים ממוצא יפני שבו לאחרונה ליפן מדרום אמריקה), האירים שחזרו לאירלנד כאשר הכלכלה האירית התאוששה ומרוקנים שחזרו למולדתם מצרפת. למרות הירידה במספר העולים היהודים לישראל, העלייה כשלעצמה נמשכת, וייתכן שתתגבר אם מצב התפוצה במדינות המארחות יחמיר.

● מאפיינים שנחשבו ייחודיים לתפוצה היהודית

בהמשך למאפייני הפרופיל שהוצגו לעיל, להלן עוד רכיבים חיוניים של הפרופיל שנחשבו אמנם לייחודיים לתפוצה היהודית, אבל הם חלים גם על תפוצות אחרות:
בראשונה יש צורך להתייחס לסוגיית הזהות וההזדהות שהיא מאפיין בסיסי וחשוב מאין כמוהו לגבי כל התפוצות. בניגוד למקובל על רבים, התפוצה היהודית איננה תפוצה דתית "טהורה". זהות חברי הליבה וחברותיה בתפוצה היהודית, כמו ברוב התפוצות האתנו-לאומיות המודרניות היא בעלת מרכיבים אתניים טבועים ברורים (מרכיבים פרימורדיאליים, כמו קשרים ביולוגיים, זיכרונות היסטוריים בדבר האבות הקדומים של הישות כולה, זיכרונות בדבר ההיסטוריה הקשה הרצופה דיכוי, מלחמות, רדיפות וכיוצא באלה מצבים קשים, שמירה בעצימות שונה על הדת היהודית, שמטרתה הבסיסית והראשונית הייתה להבטיח את המשך קיום הישות האתנית-לאומית, שותפות לאורחות חיים יהודיים מסורתיים, ולעיתים הבנה ודיבור בעברית). כל אלה תורמים לשמירת הזהות היהודית ולנכונות אנשי התפוצה להזדהות כיהודים. בין היתר, מרכיבים אלה מניעים אותם לשמור על קשרים הדוקים עם המולדת המובחנת - ארץ ישראל.

● חברי הליבה (הגרעין הקשה של התפוצה) השומרים על הזהות היהודית מוכנים גם להזדהות ככאלה, לא רק מבחינה תפיסתית או פסיכולוגית אלא גם על רקע מוצאם

הביולוגי. לכן לדוגמה רוב חברי הליבה נמנעים מנישואי תערובת. המצב שונה לגבי חברי הפריפריה בתפוצה הזו, שלא לדבר על אלה שנטמעו לחלוטין בחברות המארחות, שם שיעורי נישואי התערובת הולכים וגדלים.

- **התפוצה היהודית אינה ייחודית גם מבחינת גילה.** כאמור, קיימות עתה תפוצות שנוצרו בעת העתיקה, כמו התפוצות הארמנית והסינית, הממשיכות להתקיים. קיימות תפוצות רבות יותר שמקורותיהן בימי הביניים, כמו התפוצות הצוענית, הגרמנית וההודית, וגם הן מתקיימות עדיין כיחידות אתניות מובחנות בהרבה ארצות מארחות. ישנן תפוצות בהתהוות, כמו התפוצה הרוסית בחלקים שונים של אירופה ובארצות שמעבר לה.

- **התפוצה היהודית הייתה צריכה להתגבר על תנאים סביבתיים קשים מאוד,** כולל הגלות, רדיפות והשואה. אולם רוב התפוצות שנוצרו מאוחר יותר בתקופה המודרנית, או שהולכות ונוצרות עתה, התנסו ומתנסות בתנאים קשים מנשוא, כולל רציחות של פרטים וקבוצות גדולות. כך, הארמנים, הצוענים, ההודים במזרח ובדרום אפריקה, הגרמנים במזרח אירופה, הכורדים, כל אלה סבלו מתנאים סביבתיים קשים ביותר, שנבעו מהשנאה ומהעוינות שהחברות בארצות המארחות הפגינו, ועדיין מפגינות, כלפי כל התפוצות. החברות בארצות מארחות רבות רואות בתפוצות "זרים" ו"אחרים". הדברים אמורים לא רק לגבי מדינות מארחות בעלות משטרים טוטליטריים (כמו בברית המועצות בעבר), או בעלות משטרים אוטוריטריים (כמו רוב המדינות במזרח התיכון), אלא גם לגבי מדינות מארחות בעלות משטרים דמוקרטיים.

- **כמו החברים ברוב התפוצות האתנו-לאומיות, גם חברים בתפוצה היהודית מפגינים** דרגות סולידאריות גבוהות עם הקהילות שהם חברים בהן ועם קהילות במדינות מארחות אחרות. סולידאריות זו מבוססת על זהותם הטבועה (הפרימורדיאלית) ועל הזדהותם עם חבריהם לתפוצה באותה ארץ מארחת ובארצות מארחות אחרות, המוצאים עצמם במצבים קשים שנכפו עליהם על ידי הסביבות העוינות.

- **חברי התפוצה היהודית, כמו חברי תפוצות אחרות, משתמשים באמצעים שונים כדי להבטיח ולהוציא מהכוח לפועל את תחושת הסולידאריות הקהילתית.** האמצעים האלה כוללים מגורים בשכונות, יצירת ארגונים וולונטריים לסיוע ולעזרה, התגייסות לסיוע לחברים חלשים בקהילה וכן לסיוע למולדת ולחברי קהילות אחרות של אותה תפוצה אתנו-לאומית.

● לאחר שהמהגרים היהודים ומהגרים אחרים לדורותיהם מקבלים החלטות בדבר התיישבות קבועה בארץ מארחת ובדבר כוונתם הנחושה לשמר את הזהות האתנו-לאומית-דתית שלהם, הם פונים להתארגנות מקיפה. התארגנות זו היא מרכיב חשוב ביותר בקיומן של כל התפוצות, וכמובן גם של התפוצה היהודית, הנחשבת בצדק לאחת מהתפוצות המאורגנות ביותר. בהתחלה נוגבלת ההתארגנות הזו ליצירת ארגוני סיוע, כמו הלנדסמנשפטים. בשלבים מתקדמים הופכת ההתארגנות למקיפה ולמורכבת יותר. זאת בייחוד כאשר בנוסף לארגונים כלליים, כמו בתי כנסת ובתי קברות, מוקמים ארגונים המתמחים בפעילות תרבותית, חברתית, פוליטית וכלכלית, וכן ארגוני הגנה וארגונים שתפקידם לקדם ולשמור את הקשרים עם המולדת ועם בני קהילות אחרות של אותה תפוצה. בתפוצות מבוססות רבות, ולא רק בתפוצה היהודית, קיימים ארגונים בשלוש רמות: המקומית, הארצית והעל-מדינתית. הארגונים של התפוצה מהווים רשתות על-מדינתיות מפותחות ומפותלות. הן בשל הקשר המהותי עם ארצות המוצא שלהן והן בשל הרשתות האלה, התפוצה היהודית ותפוצות אחרות נתקלות בבעיות הכרוכות בסוגיות של דפוסי אחריות ונאמנות כפולה, מחולקת ועמומה. למשל, התפוצות היוונית, הסינית, האירית והפקיסטאנית כולן מאורגנות היטב ונתקלות בשאלות נוקבות בקשר לנאמנותן.

● לא רק התפוצה היהודית, אלא כל התפוצות מנסות לתרום למולדת שלהן. תרומות כאלה הן חלק בלתי נפרד מהקשרים בני הקיימא שחברי הליבה של התפוצות מקיימים עם המולדת. קשרים אלה הם בעלי חשיבות רבה מבחינת הזהות של התפוצה, ולפיכך הם מצויים במרכז ההוויה של החברים, בעיקר בליבת התפוצה. כך, חברי כל התפוצות, ולא רק חברי התפוצה היהודית, מעבירים סכומי כסף נכבדים לבני המשפחות שלהם שנשארו במולדת. במקרים רבים, ההעברות האלה מהוות אחוז נכבד מסך כל ההכנסות ממקורות חיצוניים של ארצות האם. זה המצב במקרה של התפוצה הפיליפינית, המקסיקנית, המרוקנית והאלג'ירית.

● בנוסף להעברות כספיות כאלה בעיקר לבני משפחה, תפוצות רבות סייעו, ועדיין מסייעות, להקמת מדינות עצמאיות במולדת שלהן, או לשחרורן של ארצות האם מעולן של אימפריות או מדינות כיבוש. לאחר שקמות מדינות הלאום, או לאחר שהן משתחררות מעול מעצמות קולוניאליות, מסייעות התפוצות למדינה במולדת בתחומים הפוליטיים, הדיפלומטיים והכלכליים. ומצד שני, חברי תפוצות גם מבקרים את הממשלות במולדת במקרים של חילוקי דעות בדבר סוג המשטר הרצוי בהן או בהקשר של מדיניות ספציפית, ואף מקיימות פעילות מקיפה לשינויים בנעשה במדינת המוצא. דבר זה חל על התפוצה הקובנית בארצות

הברית ועל חלקים מהתפוצה האיראנית והעיראקית.

● **כאמור, גם תופעת השיבה למולדת ("העלייה") איננה מיוחדת רק לתפוצה היהודית.** הרצון לשוב למולדת קיים בקרב חברי תפוצות רבות, כולל בקרב הגרמנים האתניים והיוונים בברית המועצות לשעבר, הארמנים והאירים, ולאחרונה אפילו בקרב היפנים בברזיל. הרצון הזה, גם אם איננו מתממש, ובמקרים לא מעטים הוא אכן איננו מתממש, הוא חלק מהקשר למולדת שהוא, כאמור, מרכיב חשוב בזהות של חברי תפוצות כאלה.

ההשוואה שלעיל מעידה על כך שכמה ממרכיבי הדיוקן (הפרופיל) שנחשבו כייחודיים לתפוצה היהודית, אינם כה ייחודיים, וכי היא דומה מאוד לתפוצות אחרות.

● **התפתחויות חדשות**

בעשורים האחרונים התרחשו בתפוצה היהודית כמה תהליכים שהגבירו עוד יותר את הדמיון בינה ובין תפוצות אחרות. נמנה רק את הדברים הגלויים העיקריים:

ראשית, רוב יהודי התפוצה אינם רואים את עצמם כחיים ב"גלות". התפיסה העיקרית המקובלת היום היא של חיים מרצון בתפוצה. (ראוי לציין כי ממשלות ישראל ויתרו על השימוש במונח גלות גם לגבי התפוצה היהודית וגם לגבי התפוצה הישראלית): הווה אומר שהתפיסה הבסיסית של יהודים רבים בדבר מצבם הקיומי השתנתה. כך קיימת היום לגיטימציה עצמית לחיים בתפוצה. חיים כאלה אינם נראים עוד כדבר רע או כמצב שצריך להתבייש בו ולשנותו על ידי שיבה למולדת. מצב זה חשוב הן לגבי התפוצה הישראלית והן לגבי יהודי התפוצה. נוסף לכך, לא מכבר ניתנה לגיטימציה על ידי קבוצות גדולות של ישראלים ועל ידי ממשלות ישראל להמשכיות התפוצה. כלומר, גם רוב החברה הישראלית וממשלותיה נטשו שניים מהרכיבים החשובים ביותר של האידיאולוגיה הציונית - "שלילת הגולה" וחיוב "העלייה" לארץ ישראל. התוצאה היא שכמו חברי תפוצות אחרות, גם היהודים אינם חוששים עוד להזדהות כמשתייכים לעם היהודי. גם הם מתייחסים לחברותם בקהילה בתפוצה כאל דבר לגיטימי ואפילו כאל דבר חברתי אופנתי. השינוי הבסיסי הזה השפיע ומשפיע גם על האסטרטגיה העיקרית שנוקטות קהילות יהודיות רבות.

שנית, בקהילות יהודיות רבות, כמו בתפוצות אחרות, חלו תהליכי חילון מובהקים. בתפוצה היהודית חלו גם תהליכי הצטרפות לחברות בארמים הרפורמי והקונסרבטיבי. שוב, כמו בתפוצות אחרות, גם בתפוצה היהודית, נטישת הדת לא בהכרח מלווה בנטישת הקהילה ובהתבוללות. השינויים האלה יצרו מצב חדש - היהודים האורתודוקסים והחרדים הם עכשיו

מיעוט ברוב הקהילות בתפוצה היהודית. יתר על כן, חל גידול במספר היהודים המגדירים עצמם כיהודים אתניים. התהליך הזה מתרחש בעיקר בקהילות היהודיות בארצות הברית, בריטניה, קנדה ואוסטרליה. יש סימנים מתרבים כי תהליך כזה מתרחש גם בקהילה היהודית ברוסיה. תהליך זה מגביר את דמיון התפוצה היהודית לתפוצות אתנו-לאומיות אחרות.

שלישית, התהליכים המואצים של הגלובליזציה, הליברליזציה והדמוקרטיזציה יוצרים אצל חברי הקהילה היהודית, כמו אצל חברים בתפוצות אתנו-לאומיות אחרות, צורך בחשיבה מחודשת לא רק על מהות היהדות אלא גם על מהות ועל משמעות החיים בתפוצה. במסגרת זו הם נדרשים להתמודד במקביל עם קיומן של חברות פלורליסטיות ופתוחות הרבה יותר. חברות כאלה מוכנות עכשיו לאמץ אל חיקן חברים בתפוצות ולאפשר להם תהליכי השתלבות (אינטגרציה) והתבוללות (אסימילציה) מואצים, מחד גיסא, אבל הן מגלות גם שנאה ועוינות כלפי "הזר" וה"אחר", מאידך גיסא.

רביעית, השינויים במעמד התפוצות האתנו-לאומיות, הלגיטימציה הגוברת שלהן על ידי חברות במדינות מארחות דמוקרטיות או במדינות שעוברות תהליכי דמוקרטיזציה, הביאו להתגברות האסרטיביות שלהן. הדברים האלה חלים גם על התפוצה היהודית. הקהילות המבוססות והחזקות בתפוצה הזו לא מהססות לפעול ולבקר הן את הממשלות במדינות המארחות והן את ממשלות ישראל. למרות קשרי הארגונים היהודיים הגדולים בקהילות המבוססות עם ממשלת ישראל והסוכנות היהודית, חברי הקהילות האלה בוחנים היטב את האסטרטגיה שלהם ואת צעדיהם האופרטיביים ומחליטים על פי האינטרסים העצמיים שלהם ושל קהילתם. תוצאה מכך חל פיחות ברמת ההעברות הכספיות לישראל, ולעומת זאת עלתה ההשקעה בעניינים הפנימיים של הקהילה, במטרה להבטיח את ההמשכיות של הקהילה ואת התחייה התרבותית והארגונית שלה.

חמישית, בקהילות רבות בתפוצה היהודית ניכרים תהליכי הערכה מחדש בסוגיית "מרכז" ו"פריפריה". יהודים רבים יותר בתפוצה חושבים כי ישראל איננה המרכז היהודי החשוב ביותר מבחינת יצירת הערכים התרבותיים היהודיים. הדברים אמורים בייחוד בשלוש הקהילות היהודיות החשובות ביותר - בארצות הברית, בצרפת וברוסיה. קיימת תביעה להשוואת מעמדן של כל הקהילות למעמדה של ישראל וליצירת מבנה בעל אופי פדרטיבי לתפוצה כולה. גם מבחינה זו דומה התפוצה היהודית לתפוצות אתנו-לאומיות אחרות שבהן נוצרים ונשמרים דפוסי יחסים כאלה.

כאמור, לשינויים הצוברים האלה יש גם משמעויות מעשיות והן כרוכות בהתארגנות ובשימוש

במשאבים ובכלים המצויים עתה בידי הקהילות. כך, כמו תפוצות אחרות, גם התפוצה היהודית עושה שימוש הולך ומתרחב באמצעי התקשורת העכשוויים (בייחוד באינטרנט) כדי ליצור ולתחזק את הרשתות העל-מדינתיות ולתחזק אותן. רשתות אלה מקשרות את הקהילות השונות בתפוצה ויוצרות קהילה על-מדינתית השומרת על סולידאריות ועל אפשרות של התגייסות וסיוע הדדי, על בסיס פדרטיבי. יחד עם זאת, צריך לזכור היטב כי השימוש הגובר באמצעים האלה, שהם פלורליסטיים במהותם, רק מגביר את הנטייה לאוטונומיה של הקהילות האלה.

ג. הבעיות המרכזיות הניצבות לפני התפוצה היהודית

בפרק זה יידונו הדרכים לבירור הבעיות המרכזיות של התפוצה היהודית וכן הצעות לפתרון הבעיות שניצבות בפני התפיסות המרכזיות שלה. הבעיות שנדונות כאן:

- בעיה ראשונה - השרידות, ההמשכיות וההתחדשות זו בעיה קשה בשל כמה סיבות:
 - * האפשרות הקלה להתבוללות, בייחוד במדינות דמוקרטיות ליברליות, כמו ארצות הברית, קנדה ובריטניה, כתוצאה מהפתיחות ומהליברליזם של החברות במדינות כאלה ושל חברי התפוצה היהודית.
 - * הנטיות של בני הדור הצעיר יותר ובייחוד של החילונים שביניהם להשתלב ביתר שאת בהרבה מהמדינות המארחות את התפוצה.
 - * היחלשות מוסד המשפחה ברוב החברות המערביות (דבר שמחליש גם את הקשרים הפרימורדיאליים בין חברי התפוצה ובין הישות הכללית).
 - * היחלשות הקשרים בין חברי התפוצה והתרבות היהודית לאור הביקורת הנשמעת מפי יהודים צעירים על הקהילות והארגונים היהודיים.
- לאור כל אלה הולכת ופוחתת יכולת ההישרדות לא רק של המשפחות היהודיות, אלא גם של הקהילות היהודיות המקומיות והארציות.
- היחלשות יכולת ההישרדות מסכנת את המשכיות של התפוצה היהודית ואת ההתחדשות. חסידי הגישה הזו מצביעים על המתרחש בכמה קהילות יהודיות במערב אירופה, בכמה ממדינות אמריקה הלטינית וכן בארצות הברית ובקנדה כראיה לאפשרות הזו.
- מצד שני יש הטוענים כי דווקא העובדה שיש כשלוש מאות וחמישים מיליון בני אדם, המשתייכים

לתפוצות אתנו-לאומיות, שנוצרו כבר בעת העתיקה, בימי הביניים והן ממשיכות להיווצר ובעת החדשה, וחיים דרך קבע במדינות מארחות רבות, מעידה על יכולת השרידות המפליאה של הקבוצות האלה ושל הישויות שיצרו. יתר על כן, על פי תפיסה אופטימיסטית זו, דווקא גלי ההגירה הנמשכים, שמגדילים קהילות מסוימות, היכולת להתיישבות הקבע של המהגרים בארצות המארחות, הרצון של קבוצות מרכזיות בתפוצות האלה לשמור על זהותן האתנו-לאומית בארצות המארחות, והעובדה שרבים מהם שומרים על קשרים עם ארצות האם - כל אלה משמשים יסוד לתחזית, שלפיה, למרות תהליכי טמיעה והשתלבות, הרי שקבוצות ליבה בתפוצות, כולל בתפוצה היהודית, אינן נעלמות וקרוב לוודאי שגם לא תיעלמנה.

אפשר ללמוד ממצבן של תפוצות אחרות, שחשופות גם הן כמו התפוצה היהודית, לתהליכים הגלובליים, האזוריים והפנימיים במדינות המארחות אותן. השוואה כזאת מלמדת על התחזיות בדבר ההתפתחות העתידית של התפוצה היהודית: בניגוד לתפיסה הפסימית לגבי עתיד התפוצה היהודית, הרי לא רק שליבה די גדולה של התפוצה הנוכחית לא תיעלם, אלא שתיתכן גם אפשרות של תחייה ושגשוג של אותם יהודי הליבה וגם של יהודים בפריפריות התפוצה, שיעדיפו להיות חברים בה. בניגוד לתחזיות פסימיות של היסטוריונים ודמוגרפים, המבססים את תחזיותיהם על אירועי עבר או אינטרפולציות כמותניות בקשר לעתיד, אפשר להניח שהתפוצה הזו לא תקטן באופן משמעותי בעתיד הקרוב, ואולי היא אפילו תגדל במידת מה. אף שלא המדינות המארחות ולא התפוצות יכולות למנוע טמיעה של בודדים ושל קבוצות, קרוב לוודאי שרוב החברים בליבה, בפריפריות, ואפילו אלה שהתבוללו ושנטמעו בחברות המארחות שלהן, ישמרו על קשרים עם הקהילה. יש גם ראיות לכך שבתפוצות אתנו-לאומיות אחרות, כמו התפוצות הגרמנית והסקנדינביות בארצות הברית, בשנים האחרונות חלים תהליכי התעוררות של "שיבה" לקהילות התפוצה שלהן שנשמרו.

בעיה שניה - הזהות והתפתחות זהויות הכלאיים (היברידיות).

הבעיה הקשה האחרת שניצבת בפני התפוצה היהודית ובפני תפוצות דומות, וקשורה בטבורה לבעיה שהזכרה לעיל (כלומר, לבעיית ההישרדות) היא שאלת מהות הזהות ואופי ההזדהות של חברי התפוצה היהודית.

ברוב המקרים של תפוצות מבוססות, כולל התפוצה היהודית, זהות חברי התפוצות איננה "מומצאת" או "מדומינת", אלא זוהי זהות שמקורה בשילוב של גורמים קמאיים (פרימורדיאליים), פסיכולוגיים ומעשיים (אינסטרומנטאליים). ראוי לציין כי בניגוד לתחזיות ובניגוד לנטיות ולתנאי הגלובליזציה העכשוויים, שמאפשרים ומעודדים במידה מסוימת השתחררות מהזהות

האתנו-לאומית המקורית, הרי שאי היעלמותם של הגורמים הלאומיים והלאומניים במדינות המקור וכן בחברות בארצות המארחות המגלות עוינות כלפי הזר, האחר והשונה, אי היעלמות זו דווקא מקלה על המשך קיומן של זהויות אתנו-לאומיות שמקורן בארצות-אם רחוקות, ובמקרים הגרועים ביותר הן משפיעות על הזהויות של חברי התפוצה לרעה רק באופן מוגבל.

לעומת אלה, יש הטוענים כי הפתיחות היחסית של החברות, ביחוד פתיחות של חברות דמוקרטיות שבהן חיים עתה רוב חברי התפוצה היהודית, ההידבקות (Contagion) הקלה מאוד מגורמים זרים, שלהם בעיקר אופי גלובלי והם אינם מעודדים את האתנו-לאומיות בכלל ואת הזהות האתנו-לאומית בפרט, פתיחות זו והשפעות הגומלין בין החברות המארחות והתפוצות, כל אלה יוצרים נטיות להתפתחות של הכלאות (היברדיזציה) ושל טשטוש המאפיינים המקוריים של זהות חברי התפוצות ואלה של הקבוצה הדומיננטית בארצות המארחות (הדברים האלה, כאמור, גורמים לזהות היברידית, כלומר לזהות של טלאים טלאים, אם אפשר להשתמש בדימוי זה כאן). תהליכים אלה חלים כמובן גם על התפוצה היהודית. גם היא, כמו תפוצות אחרות, מנסה כעת להתמודד עם נטיות אלה ביתר שאת.

כלומר, הוויכוח הנטוש בין שתי הגישות האלה בדבר בעיית הזהות הוא על היכולת לשמר את הזהות האתנו-לאומית-דתית המקורית של חברי התפוצות, שהיא די חיונית לשמירה על המשך קיום התפוצה כולה וכן לשמירה על האפשרות של התעוררות וחיידוש תפוצות.

בעיה שלישית - מעמד הדת בזהות ובפעולה של התפוצה.

בהקשר הזה של הדיון בזהות יש צורך לברר שאלה חשובה ביותר לגבי מספר תפוצות ובעיקר, כמובן, לגבי ישראל והתפוצה היהודית. מדובר במעמד הדת בזהות ובחיים הלכה למעשה בישראל ובתפוצה. שתי התפיסות מנוגדות בסוגיה זו מוכרות היטב - התפיסה האחת, שרוב התומכים בה הם מסורתיים, דתיים וחרדים, טוענת כי הזהות היהודית בכללה וכן ההתארגנות של העם היהודי תלויות בקיומה של הדת ובקיום החיים הדתיים על כל היבטיהם - בתפוצה ובישראל. מן הצד השני החילוניים והאתאיסטים טוענים כי היהדות היא בראש ובראשונה תוצר של האתנו-לאומיות ולא של הדת, ולכן, כדי לאפשר את המשך הקיום היהודי ללא מאבקים יש צורך בהפרדת הדת מהמדינה בישראל ובהפרדת הדת מהחיים הקהילתיים בתפוצה.

בעיה רביעית - סדרי היום השונים והבעיות השונות הניצבות בפני התפוצות וארצות האם.
רוב ארצות האם עסוקות בסוגיות הקשורות לבעיות פנים מדינתיות וכן לבעיות מדיניות החוץ והביטחון שלהן. מדובר בבעיות כמו פיחות בעוצמת המדינה, בעיות ממשל, התפתחות

ומשברים כלכליים, פערים סוציו-כלכליים, יחס לבעיות הרווחה והעוני, טרור, יחס לקבוצות אתניות, יחסי שיתוף פעולה וסכסוכים עם מדינות אחרות וכולי. לעומת זאת, רוב התפוצות עסוקות בעיקר בבירור התהליכים והאירועים שיקבעו את עתידן בראש ובראשונה בארצות המארחות אותן - תהליכים ואירועים אלה כוללים את בירור נושאי הזהות האתנו-לאומית, ההתבוללות, היחסים בין הקבוצות השונות בתפוצה, קיומם ופעולתם של הארגונים שלהם והשגת המשאבים הדרושים לכך, נישואי תערובת, יחסים עם הקבוצות החברתיות העיקריות בארץ המארחת וקשרים עם מוסדות המדינה המארחת. לפי תפיסה זו, סדרי היום השונים האלה של התפוצה ושל מדינות המוצא גורמים לבעיות בגיוס חברי תפוצות ומשאבים לטובת ארץ האם ולמתחים בין חברי התפוצה לארץ האם. כאשר נוצרים מתחים כאלה חוזרת ועולה בעיית הנאמנות של התפוצה וזו תידון בפסקה הבאה.

יש הטוענים כי זהו המצב גם לגבי יחסי ישראל והתפוצה היהודית. לדבריהם מבחינת היחסים והעניין המשותף ישנה התרחקות נוספת בין ישראל ובין התפוצה היהודית. החברה הישראלית וממשלת ישראל עסוקות מאוד, מצד אחד, בבעיות ביטחון, כמו האיום הקיומי מצד איראן, סוריה, החיזבאללה והחמס, בסוגיות של אפשרות הסדר עם הפלשתינאים, היחסים עם ארצות הברית והאיחוד האירופאי, ומצד שני בבעיות פנים קשות, כמו אבטחת יישובי גבול הדרום והצפון, העוני, הפערים החברתיים והכלכליים ההולכים וגדלים, בעיות במערכת החינוך, יחסים בין חילוניים ודתיים וכדומה. חסידי הגישה הזו מוסיפים ואומרים כי בעוד שהדיון הציבורי והפוליטי בישראל מתעלם לחלוטין מבעיות התפוצה היהודית, עוסקים רוב מנהיגי וחברי הקהילות היהודיות בתפוצה בבעיות שהזכרו לעיל, כמו הזהות האתנו-לאומית, ההתבוללות, היחסים בין הקבוצות השונות בתפוצה, קיומם ופעולתם של הארגונים שלהם והשגת המשאבים הדרושים לכך, נישואי תערובת, יחסים עם הקבוצות החברתיות העיקריות בארץ המארחת וקשרים עם מוסדות המדינה המארחת. לפי גישה זו, ההתרחקות בין ישראל והתפוצה על רקע זה רק הולכת ומחמירה ומוסיפה להתנתקות בין שני חלקי העם.¹

לעומת חסידי התפיסה הנ"ל, רבים טוענים כי למרות ההתמקדות של כל אחד משני חלקי העם בענייניו המרכזיים, לא קטנה מאוד ההתעניינות ההדדית של ישראלים רבים, מצד אחד, ושל חברי התפוצה מצד שני, בעניינים המשותפים לעם כולו ובבעיות המעסיקות את כל אחד מהצדדים. חסידי הגישה הזו מוסיפים כי העניין ההדדי גובר עוד כאשר מתרחשים משברים באחד הצדדים, כמו מלחמה והתקפות שישראל מעורבת בהן, כמו תהליך השלום,

1 זו אחת מהטענות המרכזיות בספר גבריאל (גבי) שפר והדס רוט, מי מנהיגי? על יחסי ישראל והתפוצה היהודית. לעומת זאת, ראו את פרסומי המכון לתכנון מדיניות עם יהודי.

כמו אנטישמיות גואה בארצות המארחות את התפוצה היהודית או כמו תהליכי התבוללות מרחיקי לכת.

בעיה חמישית - הנאמנות.

המעורבות האישית והקבוצתית של התפוצות בענייני ארצות האם שלהן, ודימויים שאינם נעלמים בדבר ההדרה או חוסר השייכות של חברי התפוצות לקבוצות החברתיות הדומיננטיות בארץ המארחת, מעלים שוב ושוב את בעיית הנאמנות. לבעיה הזו שני היבטים שאינם זהים: שאלת הנאמנות לארץ האם וללאום, ושאלת הנאמנות לארץ המארחת.

כמו תפוצות אחרות (הגרמנים, היפנים, הקובנים, הפלסטינים, ההודים באפריקה ואחרים), כך גם היהודים הואשמו בנאמנות מחולקת (נאמנות מוגבלת לתחומים מסוימים לארץ המארחת, ונאמנות מקיפה יותר ללאום ולישראל), או בנאמנות כפולה (נאמנות בו זמנית לישראל ולארץ המארחת). האשמת התפוצות בכלל, והתפוצה היהודית בפרט, באחד משני דפוסים הנאמנות האלה משפיעה על התנהגות התפוצה, על יכולתה ועל נכונות הגיוס והפעולה שלה, ולעיתים קרובות היא גם משפיעה על דיסוננסים הכרתיים (קוגניטיביים) ורגשיים (אמוציונאליים) בין חברי התפוצות. למעשה, הרבה מהתפוצות, כולל התפוצה היהודית, מגלות עתה דפוס של נאמנות עמומה. זו נאמנות שאיננה מוצהרת בריש גלי ובבירור, נאמנות שיכולה להשתנות על פי הנסיבות, נאמנות שמקשה על מחויבות ועל אפשרות גיוס מלאה אפילו של חברי הליבה. גם התפוצה היהודית מתנסה בתהליך כזה. יתר על כן, בגלל קשריה ההדוקים מאוד, לכאורה, עם ישראל, מואשמת התפוצה היהודית יותר מתפוצות אחרות בנאמנות גמורה לישראל ולא לארצות המארחות שלה.

בעיה שישית - מרכז ופריפריה ביחסי תפוצה וארץ אם.

הסוגיה הזו איננה כל כך מיידית וחמורה ברוב התפוצות שביטחון וכלכלת ארצות האם שלהן אינם בסכנה או שאינם נמצאים תחת איום. לאור הבחנה בסיסית זו, השאלה בדבר מהות המרכז הלאומי מופיעה לפחות בשני מקרים: במקרים שבהם ארץ האם אכן נתונה במשבר ביטחוני וכלכלי מתמשך, ובמקרים שבהם התפוצה תרמה רבות להקמה ולתחזוק של ארץ האם, ואחרי-כן מבקשת המולדת את הבכורה בלאום כולו. נראה כי הדפוס השכיח ברוב המקרים הוא זה של "פדרציה רופפת" שבה נשמר דו-קיום בין התפוצה לארץ האם, ואין העדפה של אחד משני הצדדים האלה.

בהקשר של שתי הבעיות האחרונות שנזכרו כאן עולה השאלה מי המשפיע העיקרי על מי - התפוצה על מדינת המוצא או מדינת המוצא על התפוצה? כמו לגבי שאלות ובעיות אחרות

קשה מאוד לתת תשובה חד משמעית לגבי התפוצות בכלל, ולגבי התפוצה היהודית בפרט. יתר על כן, בתחום זה יש עליות וירידות בהשפעת כל אחד משני הצדדים על הצד האחר. דבר נוסף, מידת ההשפעה היחסית של כל אחד משני הצדדים תלויה מאוד במידת ההתפתחות שלהם, בבעיות שאתן הם מתמודדים, ובמצב בכל אחד מהתחומים - התרבותי, החברתי, הפוליטי והכלכלי השורר בהן. במידה שאחד משני הצדדים נתון במשבר או שצרכיו מרובים והוא אינו יכול לספק אותם בעצמו, תגדל השפעת הצד השני.

יש הטוענים כי בקווים כלליים זה היה מצב המרכזיות וההשפעה של התפוצה על ישראל. אלה טוענים כי לפני הקמת המדינה ועד שנות השמונים השפעתה של התפוצה היהודית על ישראל הייתה רבה. לאחר מכן, בייחוד כתוצאה מההתבססות הפוליטית והכלכלית של ישראל וההתכנסות של התפוצה לעיסוק בענייניה הפנימיים, פחתה במידה ניכרת יכולת השפעת התפוצה על המדינה. לעומתם יש הטוענים כי השפעת ישראל על התפוצה איננה רבה, זאת בעיקר כתוצאה מחוסר העניין שישראלים רבים מגלים לגבי התפוצה היהודית, ובמידה לא מועטה גם כתוצאה מהרפיסות התרבותית של ישראל בעיני התפוצה, שאינה מעוררת הערכה רבה כלפיה.

לבד משאלות ההמשכיות, מעמד הדת וגיוס המשאבים לצורכי התפוצה וישראל, ויכוח חשוב מאוד שמתנהל בתפוצה היהודית הוא בדבר **מרכזיותה של ישראל בעם היהודי**. זו, כאמור, איננה שאלה תיאורטית בלבד, שכן היא קשורה בגיוס ובהקצאת המשאבים השונים של האומה המפוזרת על פני מדינות רבות. אחרי השואה והקמת מדינת ישראל ציפו רוב הציוניים וגם לא-ציוניים רבים בתפוצה, כי המדינה הצעירה תהפוך למרכז הבלעדי של העם. השקפות אלה רווחו, ועדיין רווחות, גם בקרב הפוליטיקאים הישראלים והפעילים הישראלים בתחום יחסי ישראל והתפוצה. היו, וישנם, כמובן, חוגים שלא קיבלו את התפיסה הזו בדבר יחסי הכוחות בעם היהודי. בעשורים האחרונים אימצו יהודים רבים בקהילות שונות עמדה חדשה בסוגיה המרכזית הזו.

עמדה זו נובעת גם בגלל ההשתלבות (האינטגרציה) המרשימה של היהודים בארצות המארחות, מקבלתם על ידי החברות המארחות, מהאסרטיביות הגדלה שלהם, משיקולים אינסטרומנטאליים של רווח והפסד אפשרי, וגם מפני שישראל איננה מקום בטוח ויצירתי. בשל כל הסיבות הללו נוטים רבים בתפוצה היהודית, ובעיקר הצעירים יותר, להביע ספקות בדבר מרכזיותה של ישראל בעם היהודי. אלה, וגם פעילים יהודים רבים אחרים, שרוצים לשמור על קשר שוטף עם ישראל, מעדיפים שההסדר העתידי בעם היהודי יהיה זה של "פדרציה רופפת." ההסדר הזה יהיה מבוסס על ההכרה באוטונומיה של התפוצה. ההסדר הזה צריך לספק לגיטימציה לניסיונות השונים של הקהילות לפתור בעצמן את הבעיות המקומיות שלהן ללא

התערבות יתר מצד ישראל, ובלי שיוחמרו הבעיות המורכבות הנובעות מהנאמנות למדינה המארכת, מצד אחד, ולישראל, מצד שני. צריך לציין כי הבעיה הזו של מרכז-ופריפריה מעסיקה מאוד גם תפוצות אחרות, למשל את התפוצה הקובנית בארצות הברית. במצב זה, אף שישראל, בגין התפיסה הישראלוצנטרית (המעמידה את ישראל במרכז העם היהודי בעולם כולו) של רבים מהפוליטיקאים הישראלים, עדיין מנסה לעודד "עלייה", קשה לראות גלים גדולים נוספים של עולים מרצונם ומהדחפים הפנימיים שלהם. אם תחמיר האנטישמיות ובעקבותיה יחמיר מאוד המצב של אחת מהקהילות היהודיות הגדולות בארצות המארחות ייתכן גידול במספרי העולים. אולם, כאמור, גם מצב כזה לא יביא בהכרח לידי כך, אלא סביר שיביא להגירה של יהודים מארץ מארכת אחת לשנייה.

בעיה שביעית - התמיכה בארץ האם

תפוצות מתבקשות על ידי ארצות המוצא שלהן (מדינות רבות, כמו צרפת, איטליה, יפן ויוון הקימו לאחרונה משרדי ממשלה או סוכנויות ממשלתיות לעסוק ביחסיהן עם התפוצה) לסייע להן. יש ארצות מוצא שנחלצות לכך מכוח עצמן. כאמור, סוגי התמיכה הם רבים ושונים - תרבותית, פוליטית, דיפלומטית, כלכלית, כוח אדם וכו'. תפוצות יגבירו את תמיכתן בארץ האם, כאשר פוקדים את ארצות המוצא משברים בתחומים אלה. תמיכתן תפחת כאשר המדינות האלה הן מבוססות או כאשר הן מאמצות ומפעילות מדיניות שאיננה מתיישבת עם צורכי התפוצה או עם נטיותיה.

בהקשר הזה, נושא חשוב שצריך להעמיק את הדיון בו הוא ההפחתה המשמעותית בתמיכת התפוצה בישראל גם מבחינה כלכלית וגם מבחינה פוליטית וביקורת משמעותית שקיימת לגבי עמדות ומדיניות של ממשלות ישראל. ביקורת כזאת נשמעה ונשמעת גם בחוגים לא מעטים בקרב התפוצה היהודית. השאלה היא עד כמה ניתוח זה הוא מבוסס ואיך ניתן להסדיר את עניין התמיכה בישראל, שהרי עניין זה קשור להסדרת מעמד התפוצה היהודית בעם בכלל.

ד. שדה המחקר והגישות התאורטיות העיקריות

כאמור, לאחרונה התרבה והעמיק המחקר על תפוצות בכלל, ובמידה מסוימת גם על התפוצה היהודית. התוצאה הצפויה היא שהעיסוק בשאלות מרכזיות, כמו- האם מופע התפוצות קיים והאם הוא בר ניתוח בכלל- לא יורד מסדר היום. לכן גם עלו ועולות הצעות שונות לגבי הגדרת המופע כולו.¹ רוב החוקרים מסכימים כי קיים מופע מורכב כזה של תפוצות וכי יש להמשיך לנתחו ולאפיין אותו ואת מרכיביו העיקריים.

1 בקשר לכך ראו, לדוגמא, את מאמרו של Brubaker, 2005

יחד עם זאת, באופן בסיסי קיימות שתי גישות תאורטיות מרכזיות לחקר התפוצות. שתי הגישות התאורטיות העיקריות לחקר התפוצות הן הגישה העל-לאומית (הטרנס-נציונליסטית) והגישה האתנו-לאומית-דתית.

מקורה של הגישה העל-לאומית הוא המחקר האנתרופולוגי של תופעת ההגירה, שאליה הצטרפו גם חוקרים הרואים בלאומיות ובאתניות תופעות "מדומיינות" או "מובנות" (constructed). אף שחסידי הגישה הזו מכירים בעובדה שמהגרים רבים יצרו ויוצרים ישויות מאורגנות ושיש להן קשרים עם מדינות המוצא שלהן, הם טוענים כי התפוצות הן ישויות מובנות, התלויות בראש ובראשונה ברצון של חבריהן להקים ולהשתייך לקהילות כאלה. הגישה הזו מדגישה כי מופע התפוצות קשור בקשר חזק לגלובליזציה. כי חברי התפוצות נעים ממדינה למדינה וכי הם בעלי קשרים החורגים מגבולות מדינות הלאום והמוצא האתנו-לאומי. הם טוענים כי יצירת תפוצות ושמירה עליהן תלויות בזהות של חברי התפוצות, שהיא זהות סובייקטיבית לחלוטין, המשתנה לעיתים והמושפעת מאוד ממה שמתרחש בסביבה שבה מתגוררים חברי התפוצה. הזהות שלהם מורכבת מאלמנטים רבים (ובלשון כמה חוקרים הזהות היא היברידית).¹

הגישה השנייה טוענת כי יש צורך להבחין בין תפוצות שונות. יש אמנם תפוצות על-לאומיות, אבל רוב התפוצות הן תפוצות שזהות חבריהן הטבועה בהן היא אתנו-לאומית-דתית, והן קשורות רק לחברה בארץ מוצא היסטורית אחת. חברי התפוצות האלה שומרים על קשרים עם ארץ המוצא. למעשה, הגישה הזו פותחה בין היתר על ידי כותב המאמר הזה והוצגה לעיל בניתוח הקשור להגדרת המופע ולדיוקן/פרופיל של התפוצות בכלל והתפוצה היהודית בפרט.² היום חוזרת תפיסה זו ומקבלת מקום מרכזי בחקר התפוצות.³

ה. סיכום קצר

נראה כי הניתוח המוצע כאן מוליך לכמה מסקנות השנויות במחלוקת שדורשות עיון נוסף: המסקנה האחת: התפוצה היהודית הייתה דומה לתפוצות אתנו-לאומיות אחרות, והיא מתקרבת והופכת להיות דומה עוד יותר לתפוצות האלה. המסקנה השנייה, באותו כיוון: כמו ישראל, כך גם התפוצה היהודית הופכת להיות פחות ייחודית ויותר "נורמאלית" מבחינת התאמתה למודל/פרופיל של כל התפוצות האתנו-לאומיות. והמסקנה השלישית: מסקנה מעשית עיקרית הנובעת מהחלת הידע שלנו בדבר תפוצות בכלל

1 ראו פרסום שבו פותחה הגישה הזו Glick-Schiller, 1992

2 ראו שוב 1986, 2006 Sheffer

3 ראו, לדוגמה, את הכרך 2003 Brazier and Mannur

ומהשוואה בין התפוצות היא כי למרות מה שנראה כהצטמקות או כשקיעת התפוצה היהודית, יש בתפוצה הזו, גם בליבה וגם בחלק מהפריפריה, חיות רבה שתצליח לשמר לפחות ליבה מוצקה. אולם אחד התנאים החשובים להמשכיות התפוצה הוא ההכרה התאורטית והמעשית בדבר השינוי במעמדן של התפוצה ושל ישראל. הכרה מלאה בשוויון בערך ישראל והתפוצה היהודית וגם הישראלית תוכל לתרום לביסוס הקשרים בין התפוצה ובין ישראל. אבל, גם מסקנה זו נתונה במחלוקת ודורשת עיון ודיון פתוחים נוספים.

- Braziel Jana Evans and Mannur Anita, (eds.) (2003). *Theorizing Diaspora*, Oxford: Blackwell Publishing.
- Brubaker, Rogers, (2005). "The 'Diaspora' Diaspora." *Ethnic and Racial Studies*, 28 (1):1-19.
- Glick-Schiller, Nina, Basch, Linda and Blank-Szant/on, (1992), *Towards a Transnational Perspective on Migration: Race, Class, Ethnicity and Nationalism Reconsidered*, New York: New York Academy of Science.
- Sheffer, Gabriel, (1986), (ed.), *Modern Diasporas in International Politics*, New York: St. Martin's.
- Sheffer, Gabriel (2006). *Diaspora Politics: At Home Abroad*, New York: Cambridge University Press.

הצעות ביבליוגרפיות

שפר גבריאל (גבי) ורוט-טולדאנו הדס. מי מנהיג? על יחסי ישראל והתפוצה היהודית, תל אביב: הקיבוץ המאוחד. 2006

שפר גבריאל (גבי). התפוצה היהודית והארגונים היהודיים הבינלאומיים בהיסטוריה ובפוליטיקה הכללית, בש"מ אייזנשטדט ומשה ליסק, (עורכים), **הצינונות והחזרה להיסטוריה הערכה מחדש**, ירושלים: יד יצחק בן צבי. 1999 - 389 - 414.

שפר גבריאל (גבי). "האם התפוצה היהודית ייחודית?" גשר, שנה 46, מס' 142, 2000, 23 - 37.

שפר גבריאל (גבי) מדיניות כוללת לעם היהודי: אפשרות או חזון לא ריאלי? "כיוונים חדשים", ניסן תש"ס, גיליון מס' 2. 2000, 108-123.

Braziel Jana Evans and Mannur Anita, (eds.). *Theorizing Diaspora*, Oxford: Blackwell Publishing. 2003

Ben-Rafael, Eliezer, Yosef Grony and Yaacov Roí, (eds.) (2003). *Contemporary Jewries: Convergence and Divergence*, Leiden: Brill. 2003

Cohen, Robin. *Theorizing Diaspora: An Introduction*, London: UCLA Press. 1997

Don-Yehia Eliezer., *Israel and Diaspora Jewry: Ideological and Political Perspectives*, Ramat-Gan: Bar-Ilan University Press. 1991

Gilroy, Paul, *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness*, MA: Harvard University Press. 1991

Sahoo, Ajaya and Brij Mharaj, (eds.). *Sociology of Diaspora, a Reader*, New Delhi: Rawat Publications. 2007

Sheffer, Gabriel, *Diaspora Politics: At Home Abroad*, New York: Cambridge University Press. 2006

Tal, Rami, (ed.). *The Jewish People Policy Planning Institute Annual Assessment 2004-2005*, Jerusalem: The Jewish People Policy Planning Institute. 2005

Troen, Ilan (ed). *Jewish Centers and Peripheries*, New Brunswick: Transaction Publishers. 1999

Vertovec, Steven and Cohen Robin (eds.). *Migration, Diasporas and Transnationalism*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing Ltd. 1999

